

RUS DİLİNDƏKİ TÜRK MƏNŞƏLİSÖZLƏRİN ƏDƏBİ-TARİXİ MƏNBƏLƏRİMİZLƏ PARALELLİYİ XÜLASƏ

Rus dilindəki türk sözləri üzərində aparılan müşahidələr maraqlı faktlar üzə çıxarmaqdadır. Belə ki, slavyan dillərinə daxil olan bu sözlər mənbə dildəki fonetik tərkibini və semantik özəlliklərini saxlamaqdadırlar. Bu məqsədlə rus dilindəki sözlərlə müqayisələr aparmaq üçün nəzərdə tutduğumuz “Kitab-i Dədə Qorqud”un dilində paralellik kəsb edən sözlər (qarovul-karaul; xına (qına)-xna; şalvar-şarovar; ordu-orda; orğan-arkan; qaftan-kaftan; qumaş-kumaç; çomaq-çumak; quyruq-kyurduk; bostan-baştan; al,alca-alıy; orman, yaylaq və s. kimi) göstərilməklə bəziləri də leksik-semantik analizə çəlb edilmişdir. Bununla məlum oldu ki, Şərqi Slavyan xalqlarının dillərində qədim və məzmunlu işlənmə tarixi olan türk mənşəli sözlərin mənbələrimizdə əks olunması həmin sözlərin başqa dillərdə mövqeyini, işlənmə tarixini və rolunu da müəyyənləşdirməyə yardım edir.

Açar sözlər: *ədəbi-tarixi, Türk mənşəli, bayar, kaftan, dastan*

Şərqi slavyan xalqlarının dillərində, o cümlədən rus dilində işlənən türk sözlərinin qədim mənbələrimiz üzrə izlənilməklə öyrənilməsi özlüyündə bir sıra cəhətləri ilə əhəmiyyətlidir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Şərqi slavyan dillərində əsrlər boyunca istifadə edilən türk sözlərinin mənsubiyyətinin doğru-dürüst müəyyənləşdirilməsində bu abidələr bir etibarlı dəlil-sübut rolunu oynayır. Rus dilində zəruri vasitələrə çevrilən Türk sözlərinin ədəbi tarixi mənbələrimizdə paralelliyi öz növbəsində onların da qədimliyini göstərir. Türk sözlərinin özündə qədim mənzərəsini saxlayan mənbələrimizin əski qaynaq kimi öyrənilməsi və bu sözlərin ümumtürk anlayışında əlverişli vasitələrdən olmasının ortaya çıxarılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu mənada Şərqi slavyan dillərində işlənən türk mənşəli sözlərin dil mənsubiyyətinin bir daha təsdiqlənməsində və “bu məqsədlə dillərarası paralellərin araşdırılması işində” [Бурибаева:2014, s.157] ana dilimizin möhtəşəm ədəbi-bədii abidəsi Dədə Qorqud dastanlarının söz varlığı mühüm rola malikdir. Ədəbi-tarixi mənbələrimiz sırasından daha çox bu abidəyə müraciət etməkdə məqsədimiz də bununla bağlıdır. Əminliklə deyə bilərik ki, qədim rusların ədəbi abidəsi “İqor alayı haqqında dastan”ın türk leksikasından danışarkən Baskakovun – ruslar bu dövrdə qədim türklərin, o cümlədən uzların və qırçaqların dillərilə sıx bağlı idilər – qeydləri də [Баскаков:1985, s.3] aradığımız paralelliyi qolaylıqla izləməyə yardım edəcəkdir. Öz növbəsində, rus dilində işlənən türk mənşəli sözlərin böyük əksəriyyətinin qədim mənbələrimizdə, o cümlədən “yalnız dilimiz üçün deyil, eyni zamanda etnoqrafiyamız, tariximiz, psixologiyamız, estetikamız üçün də ensiklopedik dəyər daşıyan” [Nərimanoğlu:2006,s.133] Dədə Qorqud dastanlarında da əks olunması və bu vahidlərin əski sözlərimiz sırasında mövcudluğunu göstərmək üçün, habelə ümumtürk dil ortaqlığının əvəzsiz faktları kimi üzə çıxarılması məqsədilə dastanların dilinə nəzər saldıqda nəticə maraqlı oldu. Araşdırmadan gözlədiyimiz bir cəhət də odur ki, hazırda öz yerini ərəb-fars dilindən alınmalara verən əsil türk sözləri mənzərəsini rus dilində əks etdirdiyi kimi öz dilimizdə də nümayiş etdirməkdədir. Bu bərdə “Kitabi-Dədə Qorqud”u Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin... o cümlədən,

---

* Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Email e-mail: proftomris@gmail.com

dünya folklor xəzinəsinin nadir incilərindən biri” olaraq qiymətləndirən M. Nağısoylunun fikirləri ilə bizim istəklərimiz üst-üstə düşür. Əsərin dilində işlənən bəzi türkmənşəli sözlər zaman keçdikcə unudulmuş və onların yerini ya ərəb və fars dilindən alınmalar, ya da öz dilimizə məxsus başqa sözlər tutmuşdur. [Nağısoylu: 2020, s.4]

Rus dilində işlənən türk mənşəli sözlərin ədəbi-tarixi mənbələrimizlə paralelliyi. Mənşə etibarilə rus dilində işlənən türk mənşəli sözlərlə dastanlardakı yazıya alınmış vahidlərin paralelliyi leksik-semantik cəhətdən müxtəlif xarakterlidir. Bu mənada rus dili leksikasının bütün semantik qruplarına və termin sisteminə daxil ola bilən orman, yaylaq (relyeflə bağlı); çadır, çader, çatır (şater), almas, toy (böyük yığıncaq, ziyafət), köşk (kiosk “budka, kiçik pavilyon” – **Qeyd:** mötərizədə verdiyimiz sözlər türk sözlərinin rus dilinə adaptə olunmuş şəklidir), bay, bək, bürgüt (berkut), sultan, ərəbə (arba), nökrə (nuker), paşa, meydan, altun, ocaq, naib, oğlan (oqlan, ulan), yigid (cigit), arşun (arşın), köç (koç/koçevət/ “köçmək”; köçəri, köçəbə (koçevoy), yurd (yurta), çartaq (çertoq “saray”), kərpic (kirpuç), divan (məhkəmə mənasında) – sosial-inzibati; badyə (badya), nəqarə (nakra), çəmbər (çembar), döşək (tyufak), torba, saman, düdük (dudka), yük (vyuk, tyuk), mərmər (mramor), qazan, qına (xna), qamçı (kançuk), – ev-məişət əşyaları adları, yaşayışla bağlı sözlər; qaftan (kaftan), şalvar (şarovar), çalma, quşaq (kuşak), cübbə (şuba), cuğa (çuxa; çuyka), atlas, qumaş (kumaç), şayqa (şapka), kəpənək (kebenyak, kepenyak), xələt, başmaq – geyimlə bağlı; sancaq, sancaq bəyi, altı pərli (şestapyor), dəpər (topor), tuğ, balçaq “qılınc qıbzəsi, dəstəyi”, bahadır (boqatır), sadak (saydak), qarovul (karaul), ur/maq/ (“ura” nidası), çəri (qoşun), cərgə (şerenqa), yaraq, yaruğ (yuruqa), çomaq (çumak, tumak), ordu (orda), orğan (arkan), yesir (yasir), hotaz (kutaz), ələm (alyam), çavuş (çauş), balcıq (qılıncın qəbzəsi) – hərbi sahəyə aid sözlər; qaban, qaraquş, turac, alaca (alaşa, loşad), buğa–buğra (buqay), balıq (balık), çoban, quyruq (kyurduk), pambuq, qızılıc (kizil), bostan (baştan) – maldarlıq və əkinçiliklə bağlı sözlər və al, alca (alıy), yaxşı (yakşatsya) və s. [Örnekler üçün bax: Nuriyeva: 2006, s.81-85] əlamət bildirən sözlərin əksəriyyəti tarix etibarilə slavyan dillərindəki qədim Türk alınmalarına aiddir.

Feil əsası əski Türk sözü bayımaq olan *bay* (zəngin, varlı) və şərəf ünvanı olaraq qullanan *boyar* [Donuk: 1988, s. 5] Rus dilindəki “boyar, boyarin” sözünün yaranmasına əsas olmuşdur. Rus, o cümlədən Şərqi Slav dillərində ən yüksək şərəf ünvanlarından olan boyar (in) [Фасмер: 1986, 1, s. 87-88] sözünün Türk mənşəli olmasında – bay (varlı, zəngin) + ər (kişi) N.Baskakovun (Korşa əsaslanmaqla) fikrinə bu sahəni tədqiqatçıları əsasən ortaq çıxmışlar [Баскаков: 1992, s.156] Bu barədə yaranan yekdil rəy dastanların dilindəki “qadir tanrı verməyincə ər bayımaz” ifadəsinin tərkibindəki “bay” söz kökü həmin sözün arxaik forması faktı ilə bir daha möhkəmlənə bilər. Rus dilində müstəqil işlənən boyar (habelə boyarınya “boyar xanımı”)sözü ardınca bu dilinin şəkilçisi ilə (boyarin) işlənərək daha sönralar işlək bir söz olan barin (ağa, sahibkar), eləcə də barınya “sahibə, xanım” şəklinə düşmüşdür.

Dastanlardakı qədim *başmaq* sözü (ayağım başmaq, yüzüm yaşmaq görmədi) rus bədii əsərlərində həm ümumilək söz kimi geniş miqyasda və Rus terminoloji leksikasında məhsuldar bir vasitə kimi geniş istifadə olunmuşdur. [Древняя одежда: 1986, s.89]. Мәсәлән, ...обе девицы надели желтые шляпки и красные *баумки* что бывало у них только торжественных случаях (Пушкин. “Гробовщик”) Она сняла с голыи ноги *та-тарский баумчок*... (Бунин. “В такую ночь”). Xüsusi, rus dili terminologiyasında məhsuldar olan bu söz: memarlıqda – böyük sütunların döşəmə əsasına təzyiqli nizamlayan ayrıca hissə adını, dəmiryolu termini kimi – vaqonların təkərləri altına (qatarı saxlamaqdan

ötrü) geydirilən altlıq, dayaq “tormoznoy başmaq”; texniki terminologiyada jelonka başmağı, kəmər başmağı; [Quliyeva: 1990, s.83] bioloji termin olaraq “başmaqça” (çiçək adı; orxideya fəsiləsindən olan bu çiçək öz görünüşü etibarlı ilə başmağa bənzəyir), məişətdə: divardan asmaq üçün bədii futlyar və s. mənalarında istifadə olunur. Habelə türk sözü başmaq rus dilində məcazi mənalarda da əlverişli vasitə dəyərində çıxış edir: iradəsiz, zəif xarakterli insan anlamında: *Общее мнение был то, что Пьер был под баумком своей жены...*(Лев Толстой.“Война и мир”); söyüş, təhqiredici ifadə kimi: {Сандурова} *Старый баумк!* Чтоб этот человек был без меня? (А. Островский “Счастливыи день”) və s.

Tarixçi-etinoloq Lev Qumilyevin göstərdiyi kimi genbalaq şalvar ilə kaftan türklərin dünya mədəniyyətinə verdiyi əvəzsiz töhfələrdir. Miladın ilk yüzilliyində artıq dünya xalqları – romalılar, bizanslılar, çinlilər bunlardan bəhrələnməkdə idilər. “Qaftan” dastanlarda əsas üst geyimi növüdür; qadın və kişi geyimi olmaqla yanaşı həm də qarşı tərəfin də (lakin cüzi fərqlə; dastanlarda bu fərq qabardılır) geyimidir: Yedi bin *qaftanının* ardı yırtıxlu, yarımından qara saçlu, sasu dinlü, din düşmanı, alaca atlu kafər bindi, yılğadı [KDQ: 1988, s. 42] adı, ümumişlək mənası ilə bərabər xüsusi məqamlarda olunmuşdur: şərəfli, fəxri paltar: Sən *qızıl qaftan* geyərsən, biz *ağ qaftan* geyəriz [KDQ :1988, s.57] dastanlarda qaftanlıq – miras, cehiz kimi ədəbi-tarixi bir mənada da işlənmişdir: Ol qızın üç canvər qalınığı – *qaftanlığı* vardır [KDQ: 1988, s.85]. Bu söz rus dili, o cümlədən Şərqi Slavyan dilləri ilə yanaşı, bir çox dünya dillərinə də keçmişdir. [Фасмер: 1986, 2, с. 21] Kaftan Rus dilində çox qədim zamanlardan bəri işlənməsi nəticəsində həmin dilə mənsub morfemlər qəbul etməklə – *polukaftan, kaftançik, kaftaşka, kaftannik* kimi şəkillərdə çox geniş dairələrdə istifadə olunmuşdur. [Древняя одежда: 1986, s.74]

Rus dilində işlənən *topor* sözünün türk mənşəli olduğu əksəriyyətlə göstərilməyinə, sözün slavyan dillərilə yanaşı ərəb, həmçinin erməni dilindəki türkizmlər sırasında yer tutmasına baxmayaraq bəzi etimoloqlar (məs., Fasmer) onun qədim fars mənşəli Türk sözü olmasını irəli sürür [Фасмер: 1987. 4.32] Bu iddia inandırıcı görünmədiyini kimi, “Kitab” da həmçinin balta tipli bu silahın işlədilməsi və göründüyü kimi türki bənzəyişi (Dəli bəg dilədi ki, dədəyi *dəpərə çala* [KDQ: 1988, s.56] Zərbə mənasında “başına at təpmək”, təpələmək – “üst-üstə, ardıcıl zərbə endirmək”, təpinmək “gücünü göstərmək”, təpki “müqavimət, qarşı gəlmək”, Türkiyə türkcəsində təpinmək “ayaqlarını yerə bərk döymək” və s. sayaq saxlanan mənalar belə tərəddüdlərə son qoya bilər. Rus dilində tarixən döyüş baltaları mənasında *topor* (indi məişət əşyası), balda (bu söz hazırda daha çox özünün terminoloji: dağ-mədən işlərində qazma aləti və məcazi mənasında: kobud, çətin adam); padışah mühafizəçilərinin xidmət zamanı daşdıqları *alaberda, rında*, habelə əski ordu quruculuğunda əskərin ox-yayla birgə götürdüyü soyuq silah olan *berdiş-* hamısı türkmənşəli silah (balta tipləri) adlarıdır.

Uzunluq ölçüsü adı olan “arşın” Dədə Qorqud dastanlarında həm sosial-inzibati termin, həm də şəxs adı olaraq (“kafir” adı) işlənmişdir: Adına Arşun oğlu Dirək Təkur deyərlerdi. Ol kafərin altmış *arşun* qaməti vardı [KDQ: 1988, s. 94] Rus dilində bu terminə ilk dəfə IV İvanın (1530-1584) Polşa-Litva kralı Kazimirə göndərdiyi fərmanda rast gəlinir. Orada bu söz “Kafa arşını” şəklində işlədilmiş və çox güman ki, arşın Türk idarəsində olan liman ticarət şəhəri Kafa (indiki Feodosiya) bazarlarında istifadə edildiyindən həmin vaxtdan, yəni XV əsrdən Rusiya dövlətinin mərkəzi bazarlarında əsas ölçü vahidinə çevrilir [Фасмер: 1986, т.1, с. 31] və Rus dilində öz əsas mənasıyla sıx-sıx işlədildiyi müşahidə olunur. indi əsas mənasıyla bu söz arxaikləşmiş olsa da Rus dilində geniş və rəngarəng

situasiyalarda nəzərə çarpmaqdadır; təsvir olunacaq əşyanın, hadisənin mübaliğə dərəcə-sində böyüklüyünü bildirməklə: arşın hərflər, arşın boy, bədən və s. arşın udmaq (şax da-yanmaq, qorxudan donub qalmaq); arşinnik, arşinnie duşi (tacir və alverçi haqqında), öz arşını ilə ölçmək (öz bildiyi tək qəbul etmək) və s.

Rus dilində geniş şəkildə rast gəlinən türkmənşəli *kaban* (vəhşi heyvan adı) türkiyəli KDQ-da Qaraca çobanın iki qardaşından birinin adıdır: Qabangücü, Dəmirgücü – bu iki qardaşı yanına aldı [KDQ: 1988, s.43]. Rusiyanın türk regionlarında – Çelyabinskdə (1787-yədək Çelebi) Türk toponimləri içərisində rastlanan Kaban adı (Kabanka çayı- Uvelna çayının sağ qolu) şübhəsiz, bu sözün böyük, qaba mənasıyla əlaqədardır. Məhz türk mənşəli Rus Kabanov familiyasının da bu mənə əsasında formalaşmış olduğu aydındır.

Əlamət, nişan, işarə, rəmz mənasıyla səsləşən *ələm* dedikdə sonra bayraq, sancq nəzərdə tutulur. Azərbaycan şəxs adları içərisində rastlaşdığımız Mirələm (bayraqçıların başçısı), Ələmdar (bayraqdar) adları qədim ələm adımızla bağlı vəzifə adları olmuşdur. Ələmlər döyüş meydanlarında hədbi birliklərin önündə aparılırdı; sərkərdələrin və ya alay komandanlarının olduğu yeri bildirirdi. Qoşunun hər tərəfindən yaxşı görünün deyə onu mızraqların və ya uzun payaların ucunda qaldırılırdı. Yürüşlərdə fəvqəladə dərəcədə mənəvi bir güc daşıyır və müqəddəs sayılırdı.

Üç qoyub könlümə qəm ləşkəri hamun-hamun

Qara baydaqlı *ələmlər* ucu gülün-gülün

[Səfiqulu xan (17 əsr)]

İlk ələmlər totem anlayışına yaxındırlar; tanrı surətləri, təbiət obrazları – göy, müxtəlif heyvan rəsmləri buna sübutdur. Əski binaların divarlarında, qapı pəncərə üzərindəki rəmzi şəkillər ələmin qədim mənasıyla bağlıdır. İlk ələmlər (keyik və yaban keçisi rəmzləri ilə) Hunlar dövründən məlumdur [İslam Ansiklopedisi: 1988, c.2, s. 35] Rus dilində tarixi bir söz olan ələm (alyam) qazandığı sonrakı mənasından fərqli arxaik məqamlarında istifadə edilmişdir; ələm dedikdə döş nişanı, vimpel, simvol dəyərində müxtəlif şəraf nişanları, təltif elementi nəzərdə tutulurdu. Yüksək təbəqənin mühüm geyim aksesuarlarına daxil olan ələm nişanlar qızıldan hazırlanırdı. Rusiya Dövlət Silah Palatasında böyük Rus knyazlarına, əyanlarına məxsus olan ələm nümunələri mühafizə edilir.[Боробкова: 1957, s. 159] Dədə Qorquda da ələm “bayraq” mənasındadır:

Qaba *ələm* götürən xanımız Bayandır xan!

Qırış günü öndin dəpən alpımız Salur Qazan! [KDQ: 1988, s.102]

Dastanların dilində etnoqrafik xüsusiyyətə malik zəngin geyimlər sırasında rast gəldiyimiz cübbə-cuğa “şərəfli geyim” dəyərindədir: Cübbə-cuğa-cırxab geyirdi. [KDQ: 1988, s.109] Cuğa-çuxa Rus dilində “çuxa, çuyka” gündəlik geyimin adı kimi işlənmiş, bu geyim xüsusən 19-cu əsrdə Azərbaycanda, bütün Qafqaz ölkələrində, o cümlədən ruslar arasında geniş yayılmışdır.

Tarixi məzmununda, yəni bu gündəkindən fərqli mənada istifadə olunan *orda*, *qotaz*, *cadır*, *oğlan*, *xalat* və s. sözlər də uzaq, fərqli məzmun, tarixi rənglər, çalarlar ifadə edib saxlamışdır.

“Ordu” abidələrdə hələlik ilk mənasındadır: şəhər, yaşayış yeri, xan düşərgəsi: Atağızlu Uraz Qoca ... aydır: Ağam Qazan, sası dinli Gürcüstan ağzında oturarsan, *ordun* üstünə kimi qorsan? [KDQ: 1988, s.42] Ordu/orða Rus dilində geniş işlənən tarixi Türk sözlərindən biridir. əsas mənası ilə yanaşı. əlavə mənalardan zənginliyi baxımından diqqətli cəlb edir. Sözlün Rus dilində bu qədər vüsət qazanmasının səbəbi Rus siyasi münasibətləri ilə izah olunmalıdır. Moskva şəhəri daxilindəki bir sıra Türk toponimləri sırasında tarixi ərazi

adı, Rus фамилиясы, istər əsas və istərsə də əlavə mənalaarında sıx-sıx işlənmişdir. “Orda” sözü Rus dilində öz əsas mənasında güclü qoşun, böyük adı: Это было передовая часть орды (Лев Толстой. “Петр Первый”); iri türk feodal dövlətləri adı kimi: Qızıl Orda, Ak Orda, Gök Orda və b.k. və nisbətən kiçik Türk tayfa birliklərinin adlarını bildirən Noğay ordası, Peçeneq ordası, Türkmən Ordası və s. şəkillərdə tarixi əsərlərdə işlənmişdir. Maraqlı və dil üçün gərəkli bir fakt ondadır ki, Rus dilində həm başpozuq, qanunlara bağ əyməyən, qeyri-mütəşəkkil dəstə, izdiham, həm də dəhşətli güc, kortəbii fəlakətlə bir tutulan qüvvə mənasında hər zaman güclü müqayisə yaratmağa xidmət etmişdir: – Хорошенко! – вопияла пьяная орда. (Г. Успенский. “Голодный смерть”); ...вот идет целая орда, а с ордами и надо мери ордынские. (Лесков “Пища природы”)

Qədim türklərin şəraf ünvanlarına və titullara dair tədqiqlərində A.Donuk bu barədə qeyd edir: “Ordu” Asiya hunları ilə ilgili kəlmələr sırasında keçdiyinə görə türkcədə çox əskidən bəri bilinən bir terimdir. Orta çağ sonlarından etibarən isə Türk tarixində bilindiği kimi əskəri güc mənasında qullanılmışdır” [Donuk:1988, s.83] Ordu~orda rus dili ilə yanaşı, bir çox dünya dillərinə də keçmişdir. Azərbaycan türkcəsində də yaxın zamanlaradək ordu-qərarğah, hərbi düşərgə mənalarında da işlənmişdir: ...orada səngər tərtib edib, ordu eylədi ki, indi onun səngərlərinin yeri və asarı hənuz məlum və xalq arasında Fətəli xan səngəri derlər çox məşhurdur [Xəzani:2006, s.118]

Bu gün rus dilində türk sözü *arkan* sadəcə bir məişət əşyası şəklində anlaşılmışdır və bir neçə ifadənin tərkibində sabit şəkildə yaşamaqdadır. Lakin sözə tarixi-leksikoloji baxımdan yanaşdıqda sözün əvvəllər bu dildə hər b terminini kimi işləndiyi məlum olunur. Rusiya Dövlət Silah Palatasında alman səlibçiləri ilə döyüşlərdə işlədilmiş arkanlar saxlanılır [Боровкова:1957, с.164] Ağır və möhkəm zireh geyimli düşməni bu zaman arkan atıb atdan salmaqla döyüşün uğuru təmin olunurdu. Arkan rus hər b işində orta əsrlər döyüşlərində işlədilir. Bu zaman hələ “tatarskiy arkan” şəklində istifadə olunur. Rus dilində işlənən “arkan” sözü şəkildə bu sözün türk dillərindəki qədim variantı ilə uyğun gəlir. Dədə Qorqud dastanlarında orğan şəklindədir və burada da hərbi termin səciyyəsinə istifadə edilmişdir: Qıl orğan ağ boynına taqdılar [KDQ: 1988, s.71]

Şərqi Slavyan xalqlarında qədim dövrlərdən işlənən kebenyak kepen “isti gen palto” qədim kəpənək sözüdür.[Древняя одежда: 1986, s.129, 136] Uzun əsrlər boyu qədim əsas məşğulluğu maldarlıq, ovçuluq olan qədim əcdadlarımız, xüsusən böyük səfərlər zamanı bu isti və yumşaq kəpənəklər– yapırıclar həm də yatağı əvəz edirdi. Dədə Qorqud dastanlarında kəpənək işlənmişdir: Çoban *kəpənəgini* üzərlərinə atdı. Pəri qızının birini tutdu [KDQ: 1988, s. 98] Bu söz “Türk dilinin etimoloji sözlüğü”ndə “qolsuz girdə yaxalı kürk” deyər izah edilsə də balkan-slav dillərindən alındığı, həmin dillərə də italyan dilindən keçdiyi göstərilmişdir. [Eren:1999, s. 199]. Bununla da slavyan dillərindəki saysız Türk sözlərindən olan (rus və digər şərqi slavyan dillərində *kepenyak*, *kepen* şəkillərində işlənmişdir) və həm də dilimizin əski çağlarında bu günə kimi şirin türkcəmizdə işlək kəlmə kimi yaşayan kəpənək sözüümüzün izahında (Gürcüstanın Borçalı bölgəsində Kəpənəkçi coğrafi adı da bu qiymətli etnoqrafik məzmunu saxlamaqdadır) qeyri-dəqiqlik göz önündədir.

Bu gün adətən bəzək elementi olan *qotaz* tarixən Turk xalqlarında uğur rəmzi sayılırdı. Qarı-pəncərə pərdələri, qadın və kişi paltarlarına, at yəhərinə, baş geyimləri olan çalma və fəslərə tikilir, qılınc qəbzəsindən, hökmdar fərmanlarından, möhürdən və s. asılırdı. Şübhəsiz, bu təkcə həmin əşyalara süs-zinət vermək tələbindən asılı deyildi, daha çox onun qeyd etdiyimiz uğur anlamı ilə bağlı idi. Dastanların dilində də igid Qarabudağın tərifində

işləndilmişdir: ...al məxmuri şalvarlı, atı bəhri *hotazlı* Qaragünə oğlu Qarabudağ çapar yetdi [KDQ: 1988, s.49] Qotaz (rus dilində “kutas”) Rus məişətində-ev əşyalarında, paltarda, o cümlədən hərbi geyimlərdə - kiver (baş geyimi) və mundirdə, habelə soyuq silahlarda və onun dəstəyindən asmaqla geniş şəkildə müşahidə olunur. Məcid Doğrunun “Qotazı əski Tibetlilərin müqəddəs saydıqları və yak dedikləri öküzün quyruğundan, Anadolu türkləri isə tuğu at quyruğundan düzəltmişlər” [Doğru: 1985, s. 171]. sözləri tarixi-mədəni dəyər daşıyan bu sözün Türk tarixi etnoqrafik zənginliyini müəyyənləşdirmədə bir aydınlıq yaradır.

Şərqi Slavyan xalqlarının dilində qədim və məzmunlu işlənmə tarixi olan türk mənşəli sözlərin mənbələrimizdə, xüsusən Dədə Qorqud dastanları kimi bir abidənin dilində əks olunması həmin sözlərin başqa dillərdə mövqeyinin və rolunun dəyərincə qiymətləndirilməsinə şərait yaradır.

Rus dilindəki Türk sözləri üzərində aparılan müşahidələr maraqlı faktlar üzə çıxarmaqdadır. Belə ki, slavyan dillərinə daxil olan bu sözlər mənbə dildəki fonetik tərkibini və semantik özəlliklərini saxlamaqdadırlar. Bu məqsədlə Rus dilindəki sözlərlə müqayisələr aparmaq üçün nəzərdə tutduğumuz – xalqlarımızın yaradıcı dühasının ən böyük və ilkin ifadəsi (Anar) olan “Kitab-i Dədə Qorqud” un dilində paralellik kəsb edən sözlər (qarovul-karaul; xına (qına)-xna; şalvar-şarovar; ordu-orda; orğan-arkan; qaftan-kaftan; qumaş-kumaç; çomaq-çumak; quyruq-kyurduk; bostan-baştan; al, alca-alıy; orman, yaylaq və s. kimi) göstərilməklə bəziləri də leksik-semantik analizə çəlb edilmişdir. Bununla məlum oldu ki, Şərqi Slavyan xalqlarının dillərində qədim və məzmunlu işlənmə tarixi olan Türk mənşəli sözlərin mənbələrimizdə əks olunması həmin sözlərin başqa dillərdə mövqeyini və rolunu da müəyyənləşdirməyə yardım edir.

Şərqi Slavyan xalqlarının dilində qədim və məzmunlu işlənmə tarixi olan Türk mənşəli sözlərin mənbələrimizdə, xüsusən Dədə Qorqud dastanları kimi bir abidənin dilində əks olunması həmin sözlərin başqa dillərdə mövqeyinin və rolunun dəyərincə qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Rus dilindəki Türk sözləri üzərində aparılan müşahidələr maraqlı faktlar üzə çıxarmaqdadır. Belə ki, slavyan dillərinə daxil olan bu sözlər mənbə dildəki fonetik tərkibini və semantik özəlliklərini saxlamaqdadırlar. Bu məqsədlə Rus dilindəki sözlərlə müqayisələr aparmaq üçün nəzərdə tutduğumuz – xalqlarımızın yaradıcı dühasının ən böyük və ilkin ifadəsi (Anar) olan “Kitab-i Dədə Qorqud” un dilində paralellik kəsb edən sözlər (qarovul-karaul; xına (qına) -xna; şalvar-şarovar; ordu-orda; orğan-arkan; qaftan-kaftan; qumaş-kumaç; çomaq-çumak; quyruq-kyurduk; bostan-baştan; al, alca-alıy; orman, yaylaq və s. kimi) göstərilməklə bəziləri də leksik-semantik analizə çəlb edilmişdir. Bununla məlum oldu ki, Şərqi Slavyan xalqlarının dillərində qədim və məzmunlu işlənmə tarixi olan Türk mənşəli sözlərin mənbələrimizdə əks olunması həmin sözlərin başqa dillərdə mövqeyini və rolunu da müəyyənləşdirməyə yardım edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulkadir Donuk. Eski türk devletlerinde İdari Askeri unvan ve terimler, TDAV Yayınlar, İstanbul, 1988
2. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения, Язычы, Баку, 1992
3. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в “Слове о полку Игореве”, Наука, М., 1985
4. Боровкова С. Оружейная Палата, в. кн.: Кремль Москвы, Московский Рабочий, 1957
5. Бурибаева М. А. Тюркизмы в русском языке. От вариантов к норме, Наука, М., 2014
6. Древняя одежда народов Восточной Европы, Наука, Москва, 1986

7. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка (4 cilddə), Прогресс, Москва, 1986-1987
8. İslam Ansiklopedisi, II cild, İstanbul, 1988
9. Xuraman Quliyeva. Leksik-semantik kalkalar- Azərb. SSR EA-nın Xəbərləri (Ədəbiyyat. Dil. İncəsənət), 1990, №1, s.82-84
10. Hasan Eren. Türk dilinin etimolojik sözlüyü, Ankara, 1999
11. Kamil Vəli Nərimanoğlu. Azərbaycan Dövlət dili siyasəti, Çinar-Çap, Bakı, 2006
12. Kitab-i Dədə Qorqud, Yazıçı nəşriyyatı, Bakı, 1988
13. Mecid Doğru. Yuxarı Kür boylarının yer adları üzərində araşdırma – Türk Dünyası Araşdırmaları dərgisi, İstanbul, 1985, № 39, s. 131-224
14. Mir Mehdi Xəzani. Kitabı- tarixi Qarabağ – Qarabağnamələr, 2-ci kitab, (s.107-234), Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı, 2006
15. Möhsün Nağısoylu. Yeni aşkarlanmış Dədə Qorqud əlyazmasının leksik xüsusiyyətləri – Terminologiya məsələləri, Bakı, 2020, №2, s.4-13
16. Nuriyeva Mınaxanım Təkləli. Rus dilində Türk sözləri, Nurlar, Bakı, 2010

**ПАРАЛЛЕЛИЗМ СЛОВ ТЮРКСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ
В РУССКОМ ЯЗЫКЕ
С НАШИМИ ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИМИ ИСТОЧНИКАМИ
РЕЗЮМЕ**

В статье исследуются о проведении параллели между тюркскими словами русском языке и древними элементами литературно-исторических источников. Здесь с проведением сравнения таких слов, как qarovul-караул; xına, qına-xına; şalvar-шаровар; ordu-орда; orqan-аркан; qaftan-кафтан; qumaş-кумач; çomaq-чумак; quyuq-кюрдук; bostan-баштан; ал, alca-алый; orman, yaylaq и т.д. проводится лексико-семантический анализ. Таким образом, отражения древних слов в наших источниках, которые имеют содержательно-значимую историю в языках восточно-славянских народов, помогают определить положения и роль этих слов других языках.

Ключевые слова: *литературно-историческое, тюркское происхождение, баяр, кафтан, эпос.*

**PARALLELS OF THE WORDS OF TURKISH ORIGIONS USED IN RUSSIAN
LANGUAGE IN LITERARY – HISTORICAL SOURCES
ABSTRACT**

The supervision conducted on the words of Turkish origions in Russian language reveals interesting facts. That is to say, the words belonging to Slavic languages still preserve their phonetic, semantic features. In order to make parallels between those words found in Russian language, we tried to give lexical semantic analysis of the words (qarovul-karaul, khina (qina)-xna, shalvar-sharovar, ordu-orda, orqan-arkan, qaftan-kaftan, gumash-kumach, chomag chumak, bostan-bashtan, al, alcha-aliy; orman, yaylaq and so on) selected from "Kitabi Dede -Korkut". It was known that the usage the ancient and pithy words of Turkish origions in Slavic languages help us to identify the position and role of those words.

Key words: literary-historical, Turkic origin, bayar, caftan, epic.